

УДК 343.8

Н. Березовська,кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОЗНАКИ ПОКАРАННЯ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ УКРАЇНИ

Загальноправова політика України включає систему заходів політичного, правового, соціального, економічного, культурно-освітнього й виховного характеру. Покарання виступає інструментом попереджувального чи реального впливу на злочинність. Покарання є фундаментальним інститутом кримінального права, посідає центральне місце в кримінальному законодавстві, науці кримінального права. Покарання є найсуворішою формою реалізації кримінальної відповідальності, одним із заходів кримінально-правового впливу.

Дослідження покарання залишається однією з головних тем кримінального права. Цей інститут має велике значення для правильного застосування кримінального закону, перспектив його розвитку. Існує велика кількість наукових розвідок щодо питань покарання як центрального інституту кримінального права. Покарання розглядається в наукових дослідженнях на рівні монографій, кандидатських і докторських дисертацій, статей, тез доповідей.

Проблеми покарання постійно привертати увагу вітчизняних та зарубіжних юристів і практичних працівників. Варто виділити роботи З.А. Астемірова, М.М. Бабаєва, Л.В. Багрій-Шахматова, А.М. Бандурки, М.І. Бажанова, І.М. Гальперіна, В.О. Глушкова, В.К. Гришука, Н.О. Гуторової, Т.А. Денисової, Г.В. Дровосекова, В.М. Дрьоміна, Г.І. Забрянського, І.І. Карпеця, В.О. Меркулової, Г.М. Миньковського, Н.А. Мирошніченко, В.О. Навроцького, О.Є. Наташева, І.С. Ноя, В.Ф. Пірожкова, А.Х. Степанюка, М.О. Стручкова, В.М. Трубникова, А.П. Тузова,

М.Д. Шаргородського, М.І. Хавронюка, Н.С. Юзікової та інших видатних учених і практиків.

Незважаючи на велику кількість наукових досліджень проблем покарання, сьогодні не існує єдності й достатньої аргументації щодо певних питань покарання, які мають суттєве значення для встановлення сутності та правильного застосування цього інституту в подальшому. Окреслені проблеми викликають спірні, інколи діаметрально протилежні думки.

Метою статті є розкриття характерних ознак покарання за кримінальним правом України.

Уперше законодавче визначення поняття покарання було надано в ст. 50 «Поняття покарання та його мета» Кримінального кодексу України 2001 р. (далі – КК України): «Покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, та полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого» [1].

Не всі ознаки покарання (їх ще називають розпізнавальними) закріплюються в його визначенні, їх доповнення знаходимо в літературі. Коротко зупинимось на ознаках покарання, які є найбільш часто представленими в науці.

1. *Покарання має певну міру державного примусу.* Тобто кожен конкретний вид покарання має свій зміст і кількісні межі, які встановлюються в кримінальному законі (як правило, це санкція Особливої частини КК України; у разі відсутності верхньої чи ниж-

ньої межі покарання в санкції Особливої частини, у разі переходу до менш суворого виду покарання – положення щодо цього виду покарання в Загальній частині КК України). І.Я. Фойницький зазначав, що міра покарання – це розмір конкретного покарання, встановлений за цей злочин [2, с. 100]. Т.В. Непомняща під мірою покарання розуміє покарання певного виду й розміру, призначене засудженому вироком суду на підставі санкції конкретної норми кримінального закону, за якою кваліфіковано вчинений злочин [3, с. 41–42].

2. *Покарання має державний характер.* У будь-якому вироку суду міститься вказівка на засудження від імені держави України. Це публічно-правова оцінка всією державою вчиненого діяння, оскільки кримінальний закон містить діяння, визнані більшістю населення самостійно (такої практики в Україні ще не було) або через своїх представників як злочинні. КК України має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини й громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру й безпеки людства, а також запобігання злочинам. Для здійснення цього завдання КК України визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили.

3. *Покарання має примусовий характер.* Положення кримінального права належать до публічно-правової сфери, тобто всі учасники зобов'язані підкорятись приписам закону, відображеним у вироку суду, що набрав чинності. При цьому компетентні органи держави мають право застосовувати відповідні заходи примусу для реалізації вироку суду.

4. *Закон містить чітке посилання на застосування покарання до особи, визнаної винною у вчиненні злочину.* Частина 2 ст. 2 КК України містить таке положення: «Особа вважається невинуватою у вчиненні зло-

чину та не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку». У ч. 1 ст. 62 Конституції України проголошується принцип презумпції невинуватості, згідно з яким особа вважається невинуватою у вчиненні злочину та не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку [4]. При цьому неприпустимо покладати на обвинуваченого (підсудного) доведення своєї невинуватості [5].

5. *Покарання має особистісний характер.* Воно застосовується лише до певної особи. Не можуть підлягати покаранню близькі родичі. Напевно, саме тому законодавець передбачає штраф як вид покарання неповнолітніх, лише якщо вони мають самостійний дохід, власні кошти або майно, на яке може бути звернено стягнення. Конфіскувати можна лише ту частину майна, яка належить особисто винному. Як відомо, кримінальний закон України не містить перелік видів покарань, які можуть застосовуватись до юридичних осіб, вину яких, зрозуміло, взагалі не можна встановити.

6. *Покарання виражає осуд особи, яка вчинила злочин, та її діяння, що негативно оцінюються більшістю суспільства, є недопустимими згідно з приписами кримінального закону й моральності суспільства.* Саме тому у вироку зазначається «іменем держави Україна». Проголошення вироку ім'ям держави підвищує авторитет цього акта правосуддя й відповідальність суддів за правильне здійснення правосуддя. Вирок суду, що постановляється іменем держави, щодо обов'язковості виконання прирівнюється до закону [6, с. 18]. Вироком, заснованим на законі та постановленим відповідно до вимог закону, суд від імені держави дає оцінку діянню підсудного як злочинно чи незлочинному [6, с. 19].

7. *Покарання призначається лише за вироком суду.* Стаття 62 Конституції України закріплює положення, згідно з яким особа вважається невинуватою у

вчиненні злочину та не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку й встановлено обвинувальним вироком суду [4]. Також у ст. 124 Основного Закону України міститься вказівка, що правосуддя в Україні здійснюється винятково судами [4]. Отже, лише суд є тим єдиним державним органом, який призначає винуватій особі покарання. Частина 2 ст. 2 КК України проголошує: «Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину та не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду». Держава уповноважує суд здійснювати правосуддя від свого імені та забезпечує виконання його рішень. Вирок суду має величезне виховне значення. Викриваючи небезпечні для суспільства дії злочинців і застосовуючи до них передбачені законом заходи покарання, суд привертає увагу громадськості до боротьби з правопорушеннями, створює обстановку нетерпимості до злочинів, причин та умов, що їх зумовлюють. Вирок суду попереджає правопорушення серед нестійких членів суспільства та слугує вихованню засудженого [6].

8. *Покарання, на відміну від інших заходів кримінально-правового впливу, спричиняє такий правовий наслідок, як судимість.* В.В. Голіна розглядає інститут судимості [7, с. 8]. А.М. Ященко зазначив: «Судимість є предметним кримінально-правовим інститутом» [8]. Судимість також називають інститутом Загальної частини кримінального права України [9–11]. Загалом спірною є позиція щодо визнання судимості самостійним інститутом кримінального права. При цьому С.О. Муратова називає окремі інститути («повторність» і «рецидив» [11, с. 3]), проте мова йде, на нашу думку, про інститут «множинності»; також вона окремо виділяє «інститут амністії», «інститут помилування», «інститут звільнення від покарання», «інститут звільнення від відбування покарання»,

а за законом амністія й помилування є видами звільнення від покарання, його відбування. Учений акцентує увагу на дослідженні реабілітації як інституту Загальної частини поряд із питаннями про співвідношення судимості з інститутами кримінального права. Однак відомо, що в кримінальному праві таку мету, як реабілітація засуджених, законодавець не наводить, вона ставиться в кримінально-виконавчому праві.

У роботі С.О. Муратової відсутні обґрунтування віднесення реабілітації до інституту Загальної частини кримінального права. Тому не зовсім зрозуміло, що саме розуміється під терміном «інститут». Автор відносить судимість до інституту «інших заходів кримінально-правового характеру», стверджуючи, що судимість входить до змісту кримінальної відповідальності та є самостійним засобом (видом) її реалізації [11, с. 3]. Виникає природне питання, чи може існувати судимість без покарання. У чому вчений бачить відмінність форм від засобів реалізації кримінальної відповідальності? С.О. Муратова називає вчинене суспільно небезпечне діяння соціально-правовою підставою судимості [11, с. 6], поняття судимості надає як «правовий наслідок вчинення особою злочину» [11, с. 7]. Однак судимість виникає не завжди, вона є правовим наслідком покарання. Автор стверджує, що судимість має «власні мету й завдання» [11, с. 11], при цьому відзначаючи, що можливість зняття судимості забезпечує остаточне виправлення особи, яка відбувала покарання, і запобігання новим злочинам. Виправлення та запобігання прописані в КК України як цілі покарання. Які ж власні мету й завдання має судимість, з розвідки С.О. Муратової не зрозуміло. Вважаємо, що позиція авторів, які висловлюються про судимість як інститут кримінального права, є неправильною хоча б з огляду на те, що судимість без покарання не є можливою. Тому визнавати її окремим видом інших заходів кримінально-правового характеру [11, с. 13] недоречно.

Вважаємо за доцільне стверджувати, що судимість є не відокремленою від покарання, а «непритаманною частиною кримінальної відповідальності» [7, с. 67], оскільки вона є не формою реалізації кримінальної відповідальності, а лише правовим наслідком однієї з її форм – покарання. У літературі судимість визначають як особливий правовий стан особи, засудженої за вчинення злочину, що визначає кримінально-правові й деякі загальноправові негативні наслідки такого засудження [12, с. 694]. Є.О. Письменський описує судимість як правовий стан особи, засудженої за вчинений злочин із призначенням покарання, що передбачає можливість настання для неї встановлених законом наслідків соціально-адаптаційного й правообмежувального характеру [13, с. 51].

Судимість може бути знято чи погашено за умов, вказаних у ст. 88 КК України. Сьогодні судимість відрізняє покарання від інших засобів державного примусу. Планується введення кримінальних проступків, які, як одностайно вказано в літературі, також не тягтимуть судимість. За змістом судимість є правовим статусом засудженого, що пов'язується з певними негативними наслідками, яких зазнає особа в строки, вказані в законі. Судимість є ознакою, що впливає на призначення покарання; під час призначення покарання за новий злочин – обставиною, що обтяжує покарання (п. 1 ч. 1 ст. 67 КК України). Судимість впливає на кваліфікацію: діяння може бути кваліфіковане як вчинене повторно та не як основний склад злочину, а як кваліфікований (наприклад, не за ч. 1 ст. 185 КК України, а за ч. 2 ст. 186 КК України). Судимість є обставиною, що може обмежувати звільнення від кримінальної відповідальності й покарання, виключати його; наявність попередньої судимості може збільшити мінімальний розмір покарання під час вирішення питання про умовно-дострокове звільнення особи від покарання та заміну

невідбутої частини покарання більш м'яким (п. 2 ч. 3 ст. 81, п. 2 ч. 4 ст. 82 КК України). Судимість може погашатись автоматично (коли неповнолітній відбув покарання у вигляді громадських чи виправних робіт) або в строки, вказані в законі. Поки є судимість, за особою зберігаються певні правообмеження, що мають кримінально-правовий і загальноправовий характер (наприклад, особа не може займати певні види професійної діяльності: не може бути суддею (Закон України «Про судоустрій і статус суддів» [14]), адвокатом (Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [15]) тощо).

9. *Покарання за своїм змістом є карою.* С.І. Дементьєв зазначає: «Покарання – це кара, тобто умисне застосування до винної особи передбачених законом обмежень і страждання» [16, с. 45]. А.І. Марцев розуміє покарання як сукупність обмежень, які держава встановлює для засуджених осіб та реалізація яких забезпечується державним примусом [17, с. 18]. А.А. Березовський вказує, що саме карний характер відрізняє покарання від інших заходів кримінально-правового характеру, виражаючи найвищу міру інтенсивності, сили й тривалості кримінально-правового впливу на особу [18]. Хоча сам термін «кара» відсутній у визначенні покарання, наданому в КК України. Каральний характер покарання передбачається в обмеженні прав і свобод особи, визнаної винною у вчиненні злочину. Кара є складовою ознакою будь-якого кримінального покарання. Вона визначається строками покарання, наявністю фізичних та моральних страждань і позбавлень, різними правообмеженнями. Залежно від конкретного виду покарання певні позбавлення чи обмеження можуть стосуватись особистих, політичних, майнових та інших прав і свобод людини й громадянина, передбачених Конституцією України та іншими законами. В одних покараннях вона виражається більшою мірою (наприклад, у таких видах покарання, як

довічне ув'язнення, позбавлення волі на певний строк), а в інших – меншою (наприклад, в обмеженні волі, арешті). У кожному покаранні зазвичай присутні також моральні страждання (сором перед суспільством, рідними й близькими людьми).

Так, М.С. Таганцев вважає, що основне в покаранні полягає не в тому, чим і як забезпечується реалізація його потенціалу, а в тому, що являє собою покарання, у чому його призначення, причина та сенс застосування [19, с. 28]. Були також інші позиції. Зокрема, І.С. Ной вважав, що покаранням є «міра державного примусу, поєднана з карою», а карою – «примус із метою викликати страждання, а також елемент змісту покарання» [20, с. 155]. На це М.Д. Шаргородський зауважував: «Покарання не поєднане з карою, а саме по собі є кримінальною карою. <...> Покарання без винятків завжди спричиняє страждання особі, до якої воно застосовується. Саме це є необхідною ознакою, яка робить покарання карою» [21, с. 193].

Таким чином, законодавець, закріпивши поняття покарання в кримінальному законодавстві України, окреслив також його ознаки, які або прямо встановлюються в законі, або постають із його змісту. Однак тема є дуже цікавою, не вичерпується вказаними положеннями, у літературі представлені також інші думки, які тлумачаться неоднозначно, а тому вона потребує подальшого опрацювання.

Ключові слова: кримінальне право, покарання, ознаки покарання.

Статтю присвячено ознакам покарання за кримінальним правом України. Розглянуто дев'ять характерних ознак покарання, висловлено власну позицію щодо спірних питань. Зроблено висновок, що законодавець, закріпивши поняття покарання в кримінальному законодавстві України, окреслив також його ознаки, які або прямо встановлюються в законі, або постають із його змісту.

Стаття посвячена признакам наказания по уголовному праву Украины. Рассмотрены девять характерных признаков наказания, высказана своя позиция по спорным вопросам. Сделан вывод, что законодатель, закрепив понятие наказания в уголовном законодательстве Украины, очертил также его признаки, которые либо прямо установлены в законе, либо вытекают из его содержания.

The article is devoted attributes punishment under criminal law of Ukraine. We consider the characteristic features nine penalties expressed its position on controversial issues. It is concluded that the legislator, securing concept of punishment in criminal law of Ukraine and outlined the signs that are either directly established by law or arising from its content.

Література

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
2. Фойницький І.Я. Учение о наказании в связи с тюремным содержанием / И.Я. Фойницький. – М. : Добросвет – 2000 ; Городец, 2000. – 464 с.
3. Непомнящая Т.В. Мера наказания: понятие и критерии ее определения судом / Т.В. Непомнящая // Уголовное право. – 2003. – № 1. – С. 41–42.
4. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>.
5. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 р. № 9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>.
6. Алейніков Г.І. Виправдувальний вирок у кримінальному процесі України / Г.І. Алейніков. – Херсон : Херсонський обласний Фонд милосердя та здоров'я, 2007. – 200 с.

7. Голіна В.В. Судимість : [монографія] / В.В. Голіна. – Х. : Харків юридичний, 2006. – 384 с.
8. Яценко А.М. Заходи кримінально-правового характеру: теорія та практика застосування : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / А.М. Яценко ; Харківський нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2014. – 36 с.
9. Келина С.Г. Наказание и иные меры уголовно-правового характера / С.Г. Келина // Государство и право. – 2007. – № 6. – С. 51–58.
10. Филимонов В.Д. Понятие и классификация мер уголовно-правового характера / В.Д. Филимонов // Уголовное право. – 2012. – № 4. – С. 35–40.
11. Муратова С.О. Судимість в системі інститутів Загальної частини Кримінального права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / С.О. Муратова ; Нац. академія прав. наук України. – Х., 2015. – 19 с.
12. Юридична енциклопедія : в 6 т. / за ред. Ю.С. Шемшученка. – К. : «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1998–2004. – Т. 5 : П – С. – 2003. – 736 с.
13. Письменський Є.О. Інститут судимості в кримінальному праві України : [монографія] / Є.О. Письменський ; наук. ред. А.С. Беніцький. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2008. – 216 с.
14. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 7 липня 2010 р. № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41–45. – Ст. 529.
15. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 5 липня 2012 р. № 5076-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 27. – Ст. 282.
16. Дементьев С.И. Лишение свободы: уголовно-правовые и исправительно-трудовые аспекты / С.И. Дементьев. – Ростов : Изд-во Ростовского ун-та, 1981. – 206 с.
17. Марцев А.И. Специальное предупреждение преступлений / А.И. Марцев. – Омск : НИиРИО, 1977. – 84 с.
18. Березовський А.А. Кримінально-правовий вплив: проблеми визначення / А.А. Березовський [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/20716/%C1>.
19. Дуюнов В.К. Проблемы уголовного наказания в теории, законодательстве и судебной практике / В.К. Дуюнов. – Курск, 2000. – 277 с.
20. Ной И.С. Вопросы теории наказания в российском уголовном праве / И.С. Ной. – Саратов : Изд-во Саратовского гос. ун-та, 1962. – 156 с.
21. Курс советского уголовного права : в 6 т. / под ред. А.А. Пионтковского. – Л. : ЛГУ, 1970– . – Т. 2 : Часть общая. – 1970. – 516 с.

